

כמעייין המתגבר

ספר יובל לכבוד
הרב ד"ר נחום לאם

"כל השגיאות הן lectiones difficiles" - אתגר מתודולוגי

הרב פרופ' שמא יהודה פרידמן

הקדמה

רשימה זו באה לפרט ואף להרחיב במסקנות שבמאמרי:²

"Sorting Out the Wages of Adultery: Execution, Ordeal or Divorce",
Shoshannat Yaakov, Jewish and Iranian Studies in Honor of Yaakov Elman,
edited by Shai Secunda and Steven Fine, Leiden 2012, pp. 77-109

הנושא המרכזי של אותו מאמר הוא הצדקה של הגהת "בזמן שיש לו עדים ו<לא> היתרו בה" בספרי במדבר פיסקא ז', כנגד הנוסח הקיים: "בזמן שיש לו עדים והיתרו בה", ודיון בשיטות החוקרים, שביקשו ליישב את הנוסח הקיים בדרכים שונות.

בדיבור הנידון נאמר:

"לא שמענו אלא בזמן שיש לו עדים והתרו בה שיוצאה ממנו בגט"

הקושי בדיבור זה (וכך הנוסח "יש לו" לפי כל העדים) גלוי לעין. אם העידו העדים באשת איש נואפת ואף התרו בה, דינה דין מיתת בית דין, בחנק, וכיצד ניתן לומר שיוצאה בגט? וכך הקשו כל המפרשים והחוקרים. קושיא זו נתמכת מן הלשון בפיסקא יט באותו מדרש, פיסקא תאומה לפיסקא ז'.

פיסקא ז'	פיסקא יט
לא שמענו אלא בזמן שיש לו עדים והתרו בה שיוצאה ממנו בגט	לא שמענו אלא בזמן שיש לה עדים והתרו בה שהיא במיתה
	יש לה עדים ולא התרו בה... הרי היא בכלל שנאמר כי יקח איש אשה ובעלה [וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא הֵן בְּעֵינָיו כִּי מִצָּא בָּהּ עֲרֹוֹת דְּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר פְּרִיִּת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשָׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ] [= שיוצאה ממנו בגט]

קיימת כאן סתירה חזיתית. לפי פיסקא יט בזמן שיש עדים והתרו בה "היא במיתה", כהלכה הידועה והרגילה, ואילו לפי פיסקא ז' בזמן שיש עדים והתרו בה היא "יוצאה ממנו בגט"! גם ברור מפיסקא יט מה הנוסח הצפוי בפיסקא ז', שהרי בדיבור השני בפיסקא יט נאמר, 'יש לה עדים ולא התרו בה' דינה שיתן לה ספר כריתות, כלומר,

שספק נבעלה ספק לא נבעלה יש לעשות בה דין סוטה (פיסקא ז'), ומה צורך ללמדנו שעד שתשתה היא אסורה לבעלה מתוך הספק של אותו שם רע שהוא שמע (פיסקא יט)? לפי שתי הפיסקאות דינים אלה צריכי, שאילו לא שמעתי כאן בפירוש הייתי טועה. במה הייתי טועה?

בפיסקא ז', מתוך שאשת איש שזינתה ודיי אלא שלא ניתן לעשות בה מיתת בית דין אם לא התרו בה, חייב בעלה לגרשה, הייתי סבור שמא אף ספק נבעלה ספק לא נבעלה חייב בעלה לגרשה, שמוחמירים בדין ספק כבדין וודיי, שהרי "לא שמענו מה יעשה לה" (סעיף 2). לכן צריך הפסוק לומר בפירוש שספק נבעלה אינו חייב לגרשה, אלא ניתן בידו להכריע את הספק על ידי המים המרים, "לכך נאמרה פרשה זו" (סעיף 3).

אשר לפיסקא יט, הדרשה מלמדתנו, כאמור, שספק נבעלה ספק לא נבעלה אסורה לבעלה עד שיכריע את הספק לכאן או לכאן על ידי המים המרים. גם דרשה זו צריכה, ובלעדיה הייתי טועה.

במה הייתי טועה?

מתוך שנואפת במזיד (כשהתרו בה עדיה) במיתת בית דין, וזו שלא התרו בה פטורה מן המיתה, ואף על פי שנבעלה ודיי, שמא מתוך שהיא פטורה מן המיתה אף אינו חייב לגרשה, וחוזרת לבעלה (סעיף 2)?

על זאת באה הדרשה שבראש הפיסקא. אם ספק נבעלה אסורה לבעלה, פשיטא שנבעלה וודאי אסורה לבעלה, וחייב לגרשה.

שלושה מצבים

דינים של שלושה מצבים נפסקו בשתי הפיסקאות הללו של ספרי במדבר:

1. נבעלה וודאי והתרו בה העדים - מיתת בית דין
2. יש עדים שנבעלה וודאי, אבל לא התרו בה - חייב לגרשה, ויוצאה ממנו בגט
3. ספק נבעלה ספק לא נבעלה - שותה את המים המרים, ועד שתשתה אסורה לבעלה.

המצב הראשון מובא כנתון הידוע בוודאות (פיסקא יט, סעיף 2): "לפי שהוא אומר... לא שמענו אלא".

המצב השני מובא כנתון הידוע בוודאות בפיסקא ז' (סעיף 2): "לפי שהוא אומר... לא שמענו אלא". אולם, אותו מצב מובא בפיסקא יט (סעיף 2) כדבר הנשאל לקראת הכרעה שתינתן: "יש לה עדים ולא התרו בה... תהא מותרת לבעלה?".

הדין שחל על "ספק נבעלה, ספק לא נבעלה" בא בהפרש משמעות בין שתי הפיסקאות! בפיסקא ז' הוא מציין אשה שגבר אצל בעלה חשש שמא נבעלה לאחר, והדין הוא שמביא אותה אל הכהן, וייעשה בה ככל סדר משפט הסוטה. כלומר, זהו דין הכתוב בתורה בגלוי ובמפורש, ובאמת "לכך נאמרה פרשה זו" כולה. ואילו בפיסקא יט הלשון "ספק נבעלה, ספק לא נבעלה" מובא כאן לא לחיוב עשיית כל משפט הסוטה, אלא לדין מצומצם ומפורט, שהיא "אסורה לבעלה" עד שתשתה את המים!

מעורות זו בזו

אין ספק שפיסקא ז' ופיסקא יט מעורות זו בזו. השותפות במינות, בסגנון ובמבנה, ובתוכן ההלכתי הכללי קושרת אותן בקשר גנטי, ולא שנולדו בנייתוק או בבידוד. ואם הן אם ובתה, כְּאִמָּה בְּתָהּ, מי היא האם ומי היא הבת? יתכנו נסיונות הכרעה לכאן ולכאן,

או דגמים אחרים. פיסקא יט מעלה שאלה הלכתית של ממש, והיא נובעת מן הידוע באופן טבעי. חיוב מיתה בא רק על ידי התראת העדים. יש עדים שנבעלה אבל לא התרו בה, זהו מצב חדש. הואיל ופטורה מן המיתה, שמא "תהיה מותרת לבעלה"? אלא אתה למד מקל וחומר שאסורה לבעלה והיא נקראת "נבעלה וודאי", וחייב בעלה לגרשה. יש כאן חידוש לא מבוטל,⁵ אשר נלמד מפרט הלכתי רמוז בין כל סדר דיני משפט הסוטה. ואילו בפיסקא ז הדין הזה בא כנתון ידוע מראש, דין שכבר "שמענו", והדין המחודש הוא עצם פרשת סוטה.

התנגודת הטבעית שבאה בתוך פיסקא ז היא זו של וודאי מול ספק. "אבל ספק נבעלה, ספק לא נבעלה לא שמענו"; כלומר, הדין שמענו הוא דין של "ודאי נבעלה". ואכן מצב זה של "לא התרו בה" הוא שנקרא "שנבעלה ודאי" בפיסקא יט!

לא זו אף זו. אילו התנא של פיסקא ז שנה את מדרשו בניתוק מוחלט מפיסקא יט, תמוה בכלל מדוע מביא דין של גירושין ("שיוצאה ממנו בגט") כקוטב התנגודת של "ודאי"? היעד הסופי של התנא הוא דין "ספק נבעלה" וחידוש פרשת סוטה. התנגודת הטבעית היא דין נואפת, שנבעלה וודאי שבוודאי, ודינה מיתה. על רקע זה ובתנגודת ניתן היה להציע דין סוטה, שהיא ספק נבעלה ספק לא נבעלה. שמא ההסתמכות על פיסקא יט, ושאיבת סממנים אלה מן המוכן, הן שגרמו לארוג את פיסקא ז כפי שהוא ארוגה.

הגהת "ולא התרו בה" תחת "והתרו בה"

ברם אפילו נשאיר את קביעת כיוון ההסתמכות באולי ושמא, וניאזר בפתיחות לדעות לכאן ולכאן, הרי עצם הקשר והיחס הגנטי נראה דבר של וודאי, ומעל כל ספק. והיא שעמדה לנו לתמוך בשיטת הגהת <לא>. הדמיון המקיף והגורף בין שתי הפיסקאות - במבנה כדמות ראי, מינוח זהה, הכפלת לשונות מזו לזו, מחייב אותנו בעל כורחנו לפרשן כדרות בכפיפה אחת. וראה זה פלא, לפי גרסת הספרים, וללא הגהה, קיימת ביניהן סתירה זו:

פיסקא ז'	פיסקא יט
לא שמענו אלא בזמן שיש לו עדים והתרו בה שיוצאה ממנו בגט	לא שמענו אלא בזמן שיש לה עדים והתרו בה שהיא במיתה
	יש לה עדים ולא התרו בה... הרי היא בכלל שנאמר כי יקח איש אשה ובעלה [וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו כִּי מִצָּא בָּהּ עֲרֹת דְּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר פְּרִיטָת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשָׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ] [= שיוצאה ממנו בגט]

אשה, "בזמן שיש לה עדים והתרו בה", יוצאה מבעלה בגט לפי פיסקא ז', אבל לפי פיסקא יט "היא במיתה".

קשה לנו אפוא לאמץ אחת משיטות החוקרים הקובעות בידול רב של פרשנות המונחים (מעמד העדים אינו כמעמד אותם עדים שהוזכרו בפיסקא יט), או בידול רב של בית מדרש (כגון ייחוס פיסקא ז' לתורת בית שמאי בלתי מתועדת בחטיבת ספרות התנאים), או בידול של הגדרות הלכתיות לא ידועות ממקום אחר.

מכאן באים אנו לשאלה מתודולוגית מעניינת. עד היכן יש לדבוק בצו הפילולוגי, המקובל על כולנו, שיש להימנע מהגהת נוסח קשה או סתום. האם בכל מחיר? ובאיזה מחיר? עניין זה מתבהר לאור הרחבת היריעה וראיית התמונה המורחבת של מבנה, מינוח, מושגים וכו', כפי שניסינו להציג לעיל. שאילו צמצמנו את הברור לדיבור הבודד, יגבר הדחף לפרש את הנוסח כפי שהוא כתוב, "והתרו בה", ואפילו במחיר דחיית הקושי הבולט מכל, שאשה שנבעלה, והתרו בה עדים, אינה יוצאת בגט כלל, אלא יוצאת להיהרג. טענתנו היא שמכלול התאמות לפיסקא יט גובה מחיר גדול פי כמה למי שמבטל קשר זה לחלוטין.

והעיקר. הרתיעה מפני הגהת נוסח, המוצדקת בדרך כלל, ובהקשרים סבירים, אינה תופסת כאן כלל, שהרי מצב הנוסח של ספרי במדבר טומן בחובו, לא רק ייחוד, אלא ההיתר ואף הצורך לטיפול פילולוגי המתאים לו. הכוונה לעובדה שכל עדי הנוסח של מדרש זה צאצאי עותק אחד הם. במקרה הנידון, הסכמת כל העדים מלמדת שכך היה הנוסח באותו עותק אב, שהוא עצמו מרוחק הרבה מן הספרי המקורי, ובנידון שלנו אין מנוס מלשער שהושמטה בו תיבת "לא".

המגייהים והמתרצים

מתוך הגירסה הקיימת בפיסקא ז' ("לא שמענו אל בזמן שיש לו עדים והיתרו בה"), הקשו כל המפרשים, הלא דינה מיתת בית דין, שהרי התרו בה! רובם הגיהו: ולא התרו בה (כפי שהגיה הגר"א), ומקצתם תירצו תירוצים שונים בכיוונים רבים, ולעתים מתמיהים.⁷ שמא אביהן של שתי קבוצות אלה הוא הפירוש המיוחס לראב"ד, לספרי פיסקא ז' ⁸ וז"ל:

לא שמענו אלא בזמן שיש עדים והתרו בו. וקשה, דאם התרו (בו) [בה] בחנק הוא! ונראה דגרסינן ולא התרו בו דהשתא ליכא מיתה, מ"מ איכא עדים. ואי גרסינן והתרו (בו) ופי' דלאו התראה ממש אלא לומר שידעו שהיא מזנה, כגון שהיה רודף הבועל אחריה ורצו להצילה בנפש של בועל, ואמרה להם הניחו לי שברצונה הוא, ולאפוקי אנוסה דשריא ליה

רבינו פותח בהעלאת קושיא. כיצד ניתן לומר "לא שמענו אלא בזמן שיש לו עדים והתרו בה שיוצאה ממנו בגט"? הרי אם התרו העדים דינה מיתת בית דין בחנק. על כן הגיה "ונראה דגרסינן ולא התרו בו דהשתא ליכא מיתה, מ"מ איכא עדים". לא התרו בה,⁹ ולכן אינה נמסרת למיתת בית דין, אבל הרי יש עדים לזנותה, וחייב להוציאה בגט. אולם, חכם זה לא הסתפק בהגהה, ואף ניסה ליישב את הנוסח הכתוב: "והתרו בה". ורבינו בזה הוא אבי השיטה ש"לאו התראה ממש" היא. אלא שלא עלה בידו לפרש בזאת גם התראה אחרת, שלא במובן הרגיל של התראת עדים לנידון, ותפס "התראה" כמליצה למצב הנדרש, דהיינו, ידיעתם הוודאית של העדים שזנתה ברצון, אף על פי שלא התרו בה פורמלית. כיצד עשה זאת? לפי פירושו, היה הבועל רודף אחריה, ובקשו להצילה בנפש של בועל (כלומר, הריגת הרודף), והנה, היא אמרה להם הניחו לי, כלומר, שנבעלה ברצונה ועל פי בקשתה. התוצאה ההלכתית - היא אסורה לבעלה, "ויצאה ממנו בגט", להבדיל מאנוסה שמוותרת לבעלה.

את שיטות החוקרים פירטתי במאמרי ("חטאים ועונשם").¹⁰ מנחם כהנא, במהדורתו המבוארת לספרי במדבר, העלה את הקושי בדיבור הנידון, תיעד את העלאת הקושיא אצל המפרשים ושיטותיהם,¹¹ ואף הציע פתרון משלו. לפי כהנא, הדיבור הבעייתי "לא שמענו אלא בזמן שיש לו עדים והתרו בה שיוצאה ממנו בגט" איננו מוסב על עדי בעילה

שהתרו בה התראת עדים רגילה, אלא על עדי סתירה,¹² שהתרו שלא תיסתר עם פלוני, ואחר כך נסתרה עם פלוני: "כלומר לבעל יש עדים שאשתו נסתרה עם איש פלוני למרות שהם התרו בה לפני כן שלא תיסתר". וזאת לשיטתו שלפי ספרי במדבר דבי ר' ישמעאל יש עדי סתירה בדין סוטה, וללא 'קינוי',¹³ ויש עדי סתירה בדין גירושין, בהתראת עדים במקום קינוי¹⁴ הבעל.¹⁵ על פי זאת מסביר כהנא: "בעקבות כך הסיק הבעל בוודאות שאשתו נטמאה או לפחות קלקלה במנהגי פריצות, ולכן הוא חייב לגרשה". וכן השווה שם וודאות זו למה שנאמר: "אם ידע בה בעלה" (ספרי במדבר פיסקא ז שם).

והנה הלא עצם ההעמדה הזאת באחת משתי אפשרויות (נטמאה בוודאות או לפחות קלקלה) רומזת כבר לקושי שבכל אחת מהן. דרישת הוודאות כדי לפרש דיבור זה אל נכון מוצדקת בהחלט, וכפי שהעלינו לעיל (שנבעלה וודאי), ואף כפי שיובן מן ההמשך: "אבל ספק נבעלה" וכו'. אולם, הנה, מעדותם של עדי סתירה, שאינם יכולים להעיד אלא שהתרו בה שלא תיסתר ושהיא לא שתה לבה ונסתרה, מהיכן הוודאות שהיא נבעלה? ואדרבה, הלא דינה של זו דין סוטה, שנסתרה וספק נבעלה, ספק לא נבעלה? דומני שכהנא מודה בכך, שהרי כתב, "הסיק הבעל בוודאות שאשתו נטמאה". אין וודאות זו אלא "מסקנת" הבעל, מסקנה סובייקטיבית, אבל לא וודאות משפטית, שאילו מבחינה משפטית איננה אלא ספק נבעלה, ספק לא נבעלה, והתנגדות עם הדין הסמוך מיד בהמשך מופרת.

גם על ההצעה שאין כאן אלא מעשי פריצות יש מה להקשות. הצעה זו באה בהמשך להצעה דומה אצל חנוך אלבק ואחרים. אלבק כתב: "לדעת בית שמאי לאו דווקא ערוה ממש, אלא כל דבר הנראה כערווה כגון שהיא יוצאת וראשה פרועה וצדדיה פרומים וזרועותיה חלוצות וכו' יוציא".¹⁶ כהנא דחה את הצעתו של אלבק בזה הלשון: "אולם מדברי הספרי להלן 'אבל ספק נבעלה ספק לא נבעלה לא שמענו מה יעשה לה' וכו' משתמע שגם בדין הגירושין מדובר על 'נבעלה', אלא שאין ספק בדבר כמו בדין סוטה".¹⁷ דומני שיפה כוחו של טעם זה גם להצעת כהנא עצמו ש"קלקלה במנהגי פריצות".¹⁸

מה בכף המאזניים?

הכרעה זו המוטלת עלינו מה טיבה? דומה שאילו שרדו לנו שתי גרסאות¹⁹ בפיסקא ז' בעדים ששניהם נאמנים, לא היה לאף אחד היסוס במה לבחור, ולא היה אדם מצדד בגרסה ה'יקשה' (אכן קשה מאוד): "שיש לו עדים והתרו בה". מדוע? לא רק, אבל דומה בעיקר, בגלל ההתאמה, לשון "תאומות" ממש בין פיסקא ז' לבין פיסקא יט, במבנה ובמינוח, ההופכת תקיעת טריז ביניהם לבלתי סבירה, וכמעט בלתי אפשרית.

מבנה כיצד? זה סיכומו:

שלב הדרשה	פיסקא ז	פיסקא יט
1. פסוק עיגון במקרא	פרשת סוטה	פרשת סוטה
2. למה נאמר	למה נאמרה פרשה זו	למה נאמרה
3. לפי שהוא אומר	פרשת גירושין	פרשת ניאוף
4. לא שמענו אלא	יש עדים 'ולא' התרו	יש עדים והתרו
5. אבל... מה דינה?	ספק נבעלה ספק לא נבעלה	יש עדים ולא התרו
6. הוכחה ש-5 חמור מ-1		ק"ו מסוטה לנבעלה וודאי
7. תשובה לשאלה	שותה את המים	גירושין

מינוח, על פי פשוטו של לשון כיצד? דבר זה בולט מאין כמוהו בשלבים 4-5.

כף אחת של המאזניים מלאה וגדושה. מה מונח על הכף השנייה? בוודאי העיקרון הפילולוגי החשוב שאין להגיה את הנוסח, או בצורתו הקיצונית: לעולם אין להגיה את הנוסח. זהו עיקרון המאפיין את בית המדרש העיקרי בחקר הספרות התלמודית דהשתא, ויש לזקוף לזכותו חלק גדול מן התובנות הנכונות, וסילוק המחסומים בפני גילויי לשון ועניין נכונים. החוקרים של המאה הי"ט, ואלה שהלכו בדרכם במאה הכ', הגדישו את הסאה בהגהות שונות ומשונות, שסילקו "קשיים" באופן פשוטני. הכלי הזה במהותו אינו תואם את רובה של הספרות התלמודית, ובמיוחד אינו תואם את מקום יישומו המירבי אצל אותם חוקרים, ומעיינים אחרים: התלמוד הבבלי. רוב ההגהות לוקות בתמימות יתר. המעתיקים של הבבלי היו לרוב בקיאים בנוסח התלמוד. שיבושים נופלים בכתב יד זה או אחר, אבל כפי שהורה הגר"ש ליברמן, קשה להגיה נגד כל כתיב היד, ועל אחת כמה וכמה אותם מחברים שכיוונו את הגהותיהם כלפי דפוסי התלמוד בלבד, מבלי לעיין בתיעוד אחר.

עם כל זאת, מסופקני אם אנו רוצים לקבוע את עיקרון אי ההגהה באופן מוחלט, ובכל מחיר. אילו נקטנו עמדה כזאת, נמצאנו מצמצמים מלכתחילה את אפשרויות הבדיקה המדעית, ובוודאי עדיף להשאיר לכל עניין את הסבירות העולה על הדעת מן העיון המרוכז בו. מה הם בכל זאת התנאים העשויים לקרב את סבירות ההגהה מבחינת חקר הנוסח? אפשר להעלות על דעת מקרה קיצוני שכזה: חטיבה ששרדה בעד נוסח ישיר אחד בלבד, ואין בה מסורת נוסח בעל פה, בוודאי יפלו בה שיבושים או השמטות, וראוי להפעיל במצב זה את מיטב החישובים הפילולוגיים, בכדי להעלות שחזור סביר ואחראי.

והנה, ספרי במדבר מתאים למצב זה באופן מובהק. כבר זכינו בעבודתנו של כהנא לתיאור מפורט, התולה את כל עדי הנוסח ששרדו ממדבר זה בכתב יד אב יחיד, וכבר הציע כהנא שאותו כתב יד אב לא היה נקי משיבושים. "ככל הנראה מצינו בספרי במ' אף שיבושים המשותפים לכל (!) עדי הנוסח".²⁰

לפי עניות דעתי, החישובים שהעליתי לעיל מכריעים את הכף.

פרופסור שמא פרידמן הוא פרופסור לתלמוד בסמינריון לרבנים בניו יורק ומרצה במכון שכטר לתלמוד בירושלים.

Professor Shamma Friedman is the Benjamin and Minna Reeves Professor of Talmud and Rabbinics at The Jewish Theological, teaching at The Schechter Institute of Jewish Studies and Adjunct Professor in the Talmud Department at Bar Ilan University.

קיצורים ביבליוגרפיים

- כהנא, אקדמות - מ"י כהנא, אקדמות להוצאה חדשה של ספרי במדבר, חיבור דוקטור, ירושלים תשמ"ב
 ----, מהדורה - מ"י כהנא, ספרי במדבר: מהדורה מבוארת, א-ג, ירושלים תשע"א.
 מיוחס לראב"ד - ספרי, מדרשי התנאים לספר במדבר דברים עם פירוש קדמון המיוחס לראב"ד, מהדורת א"ד רלב"ג, א"י סורשר, צ"ז בסר, ליקווד תשס"ט
 פרידמן, חטאים ועונשם - "Sorting Out the Wages of Adultery: Execution, Ordeal or Divorce",
Shoshannat Yaakov, Jewish and Iranian Studies in Honor of Yaakov Elman, edited by Shai Secunda and Steven Fine, Leiden 2012, pp. 77-109
 ----, רשימה זו - <http://dl.dropbox.com/u/50708793/adultery%20site%20heb.doc>
 ----, תלמוד האיגוד, גיטין פרק המגרש -
 adultery site heb.doc

הערות

- 1 הגר"ש ליברמן, מבוא לתוספתא כפשוטה, חלק ג', עמ' טו.
- 2 להלן על פי הקיצור: חטאים ועונשם.
- 3 תיבה זו ליתא בגוף כ"י וטיקן 32.
- 4 ראה כהנא, מהדורה, ב', עמ' 174-175, לשו' 4-8. בהע' 16 שם הביא את דברי רבינו הלל: "להכי כתיב אם לא נטמאה לאשמועינן דמספק אסורה לבעל!" ולעיל שם כתב רבינו הלל: "מה ת"ל ואם לא נטמאה אלא מגיד הכתוב כיון שיצא וכו'". דלהכי כתוב בה טומאה דאסורה לבעלה כנדה ולהכי קאמר אם לא נטמאה דלא נאסרה לבעלה וטהורה משם רע שיצא עליה ונקתה ונזרעה זרע, מכלל דקמי דשתיא מספקא לן אם נטמאה אם לא נטמאה אסורה לבעלה עד דשתיא". "וטהורה היא" הוא מעין קרא יתירא. ד"ל לכתוב ואם לא נטמאה האשה ונקתה ונזרעה זרע (השווה רש"י סוטה ו ע"ב: "והוה ליה למיכתב ואם לא נטמאה ונקתה וגו'"; "וכי אין אנו יודעין שאם לא נטמאה האשה שהיא טהורה ומה תלמוד לומר וטהורה היא" [ירושלמי סוטה ג ד, יח ע"ד], [לדרשות אחרות], וכאן משמיע לנו ר' ישמעאל שגם אם לא נטמאה בזנות, שלא צבתה בטנה וכו', והוסר ממנה איסור של אסורה לבעל ואסורה לבעול, לולא קרא יתירא עדיין הוה אמינא, שעוד רובץ עליה איסור אחר, כלומר, שגם לפני שתיית המים היא אסורה לבעלה מתוך ספק שבלבו, וקרא יתירא של וטהורה היא מתירה מספק זה. והודות ליתור זה שמענו שלפני שתייה, כיון שיצא עליה שם רע, אסור לבעלה. וכאילו אף ר' שמעון מוסב על איסור זה שבדברי ר' ישמעאל, ובכל זאת שמא גם חסר משהו בלשון הספרי כאן.
- 5 ואף תיתכן הוה אמינא שלא יגרשנה. השווה תוספות ובחיים ב' ע"ב: "ואפי' זינתה תחת בעלה מכל מקום לאו להתגרש בגט זה עומדת וגם אם לא ירצה הבעל לא יגרשנה אלא שלא תשמענו".
- 6 כמפורטות במאמרי הנ"ל.
- 7 ר' אליעזר נחום (פירוש ספרי, מהדורת מ' כהנא, ירושלים תשנ"ג, עמ' ל): "נראה דהאי תנא אית ליה כב"ש וכו', עיין שם. וראה פירוש ר' דוד פרדו: "והתרו בה, לא ידענא מאי מאמר" (עמ' נב); בברית אברהם על ספר הילקוט, לר' אברהם גדליה, ליורונו ת"י, שס"ה ע"ב: "וקשה, דאם התרו בה בחק היא, ונראה דגרסינן ולא התרו"; בספר זית רענן על הילקוט לר' אברהם אבלי גומבינר (בעל מגן אברהם), ונציה תק"ג, פ' נשא, נד ע"א: "והתרו בה ל"ג דאי התרו בה בת סקילא היא [!] ב"א [= ברית אברהם כדלעיל, ותקן על פיו]. ול"ג דמלמדינו דכל כמה דלא מקטל' כגון שאין שם ב"ד אסור' לבעלה" וכו'; בספר זרע אברהם לר' אברהם ליכטשטיין: "בת קטלא היא ולא בת גירושין"; בספר "ספרי חיים" לר"ח פאלאג'י: "קשה דכדי להיות אסורה לבעלה לא בעינן התראה כ"א להמיתה צריכה התראה"; בעמק הנצי"ב (לספרי במדבר, עמ' לו): "צריך ביאור התראה זו מאי היא, הרי לגט ולאסור על בעלה נפ"ל דבר דבר מממון, ולא בעי התראה" (ועיין שם, עמ' עז, וכתב שם בהברקה: "...והשתא דזכינן לכך יבואר פ"י הספרי פ"י ז' לא שמענו כו' והתרו בה, ע' לעיל שנתקשתי בפ"י הרבה... דודאי בלא פרשה דסוטה לא למדנו מזה הפסוק אלא בעדים והתראה"!). הערות במהדורת הורוביץ; ענף הלל על ספרי במדבר עם פירוש רבינו הלל, מהדורת ר"ש קולדיצקי, עמ' 13, אות ו; ר"מ איש שלום (מאיר עין לספרי): "אולי היה כתוב ולא התרו בה". ספרי עם פירוש כתר כהונה לרצ"ה הכהן וואלק, במדבר, ח"א, ירושלים תשי"ד, עמ' 35: "מאי דקאמר 'והתרו בה' אין לזה מובן לפי שטחת הענין, ובס' ז"א [=זרע אברהם]... נדחק... אבל אחר כל התשובות מה שהזכיר כל עיקר ההתראה בכאן גבי גט אין לזה ביאור כלל וכי אטו לאסור אשה על בעלה התראה בעי... והוא דבר פשוט בתכלית הפשיטות בכ"מ דכל תורת ההתראה אינו אלא לגבי מיתה... וכשאני לעצמי לא מצאתי ביאור הגון למאמר הספרי מה שהזכיר התראה בכאן ואינו אלא תימה. אולם אחר התבוננו לא רחוק מלבי לומר" וכו'; ספרי עם פירוש תולדות אדם לרמד"א אשכנזי, במדבר, ירושלים תשל"ב, עמ' כ: "תו קשיא לן לכאורה ברייתא זו בית שמאי היא דאמר לא יגרש אדם את אשתו אא"כ מצא בה ערוות דבר. ומה גם שט"ס הוא בברייתא דלמן דוהתרה בה צ"ל ולא התרה בה דבהתרה בה בת מות היא... אמנם יראה לע"ד דברייתא זו אליב"י דב"ה מתנייא" וכו'; ילקוט שמעוני לבמדבר, מהדורת ד' הימן, ירושלים תשמ"ז, עמ' 48, לשו' 10. אולם הגירסא "והתרו" מקוימת בכל עדי הנוסח, וביניהם בקטע גניזה פטרסבורג, פירקוביץ II A 269 (ושם: והתרו בו), ובמדרש חכמים (כ"י ביהמ"ד, Rab 1703, ושם אירעה שם השמטת הדומות).

- 9 איני רואה חשיבות בחילוף בו/בה, והדומים לו, וללא קביעה מפורשת אחרת, אין כאן אלא שיגרא דלישנא.
- 10 ראה שם במיוחד, שיטות אלבק, יוגסטר, רוזן-צבי, ונעם.
- 11 עמ' 79-90.
- 12 [...] דרשתנו המדברת ככל הנראה בעדי סתירה" (עמ' 80).
- 13 והסתמך גם על תוספתא (סוטה א א, עמ' 151): "ר' יוסה בי ר' יהודה אומ' משם ר' ליעזר מקנה על פי עד אחד או על פי עצמו", והסיק: "שר' אלעזר חולק למעשה על יסוד הקינוי הפורמאלי ומצריך רק עדי סתירה" (עמ' 82).
- 14 [...] לדרשת הספרי לפי פירושו הקובעת כי 'בזמן שיש לו עדים [= עדי סתירה] והיתרו בה [דהיינו קינוי וסתירה] שיוצאה ממנו בגט" (עמ' 81).
- 15 עמ' 80. וזאת לרגל הצעתו של כהנא שדבי ר' ישמעאל שבספרי במדבר כאן אוחזים בהלכה משלהם בדיני קינוי וסתירה, ולא בוז שבמשנה מסכת סוטה (לדבריו דבי ר' עקיבא), ולכן פנויים עדי סתירה לדיני גירושין. מתוך דבריו שם: "מסתבר אפוא שהספרי מדברי ר' ישמעאל חלוק על עיקרון הקינוי המתואר במשנת סוטה מדברי ר' עקיבא, ולכן אין הוא חש להעמיד את פרשת הגירושין בדברים במציאות של עדי סתירה שהתרו בה" (עמ' 81); "מסתבר אפוא כי לפי הספרי הפסוק בויקרא על הנואפת מדבר 'בזמן שיש לה עדים [=עדי טומאה] והתרו בה שהיא במיתה"; הפסוק במדבר על הסוטה מדבר במציאות שאין עדים לטומאה אבל יש עדים לסתירה, 'שתהא שותה מים המרים'; ואילו הפסוק בדברים על המגורשת מדבר באחת משתי האפשרויות: (א) בזמן שיש לה עדים [= עדי טומאה] ולא התרו בה, כמפורש בפיס' יט; 2 [צ"ל: ב. שיי"פ]) 'בזמן שיש לו עדים והיתרו בה שיוצאה ממנו בגט', כמפורש בדרשתנו, המדברת ככל הנראה בעדי סתירה" (עמ' 80); "לשיטת הספרי משקים אשה שנסתרה (בפני שני עדים [...]) ללא קינוי פורמאלי קודם, ויש ספק של ממש בדבר טיבה של סתירה זו. אולם אם יש לבעל עדי סתירה שהתרו בה קודם, חייב הבעל לגרש את אשתו (ולא להשקותה כדעת המשנה)!" (עמ' 82). ושם ביקש לחזק את הקירבה במקורות בין דיני סוטה לבין דין גירושין (ראה עמ' 81, הע' 22, על פי סוטה ו, א). ויכולתי לתעד עירוב פרשיות בין סוטה לגירושין אף יותר. הנה שנינו על עדות סתירה בסוטה: "...עדות הראשונה [= סתירה. שיי"פ] שאינה אוסרתה אסור עולם אינו דין שתיתקים בעד אחד? תלמי' לומ' כי מצא בה ערות דבר וכתב לה (דברים כד א) ולהלן הוא אומ' על פי שנים עדים או שלושה עדים יקום דבר (שם יט טו). מה 'דבר' אמור להלן על פי שנים עדים, אף 'דבר' האמור כאן על פי שנים עידים (סוטה ו ב-ג; השווה ספרי דברים, פיסקא קפח [עמ' 228]). הרי העמיד 'ערות דבר' של פרשת גירושין בספר דברים בדין סוטה! וקובע הירושלמי בדרשת משנה זו: 'ערוה' זו סתירה! וז"ל: "ומה טע' דר' ליעזר כי מצא בה ערות דבר, ערוה זו סתירה, דבר זה קינוי. דבר דבר. מה דבר האמור להלן על פי שנים עדים, אף דבר האמור כאן על פי שנים עדים וכו'" (סוטה פ"א ה"א, טז ע"ב; עמ' 905) (ולא כבבלי. ראה בפרוטרוט פירושי, המגרש, הסוגיא העשרים ושלוש). אבל אין כל הנידון דומה לראיה, שבסופו של דבר לדעתנו אין פיסקא זו סובלת אותה פרשנות של "עדי סתירה", כפי שנפרט להלן.
- 16 השלמות לסדר נשים, עמ' 407. ראה מה שכתבתי בפרוטרוט בתלמוד האיגוד, גיטין פרק המגרש.
- 17 עמ' 80.
- 18 הצעתו של אלבק היתה, כאמור, אליבא דבית שמאי (טענתי בפרק המגרש הני"ל שאין תיעוד לכך אלא מן התלמודים, ולא מחטיבות דברי התנאים), ואילו כהנא ביקש להעמיד את הדבר על דברי ר' עקיבא בספרי זוטא לדברים, וכך כתב: "לא רק לפי שיטתם של בית שמאי. ראה למשל סז"ד כד, א. עמ' 346: 'אכלה בתוך השוק, גרגרה בתוך השוק, הניקה בנה בתוך השוק, יצתה אורועה גלויה וראשה פרוע בתוך השוק בכלם היה ר' עקיבה אומר יגרש". דעתו של ר' עקיבא נדחתה שם על ידי ר' יוחנן בן נורי: 'אמי' לו ר' יוחנן בן נורי אף אין את מניח אשה לאבינו אברהם שאין את מגרשה". כיצד נברור דעה מחמירה של ר' עקיבא הבאה בדברי ר' עקיבא (ספרי זוטא דברים), כדי לפרש בה את ספרי במדבר דבי ר' ישמעאל? להלן ההקבלה לברייתא שבבבלי (וראה תלמוד ערוך שם).

<p>גיטין פט ע"א</p> <p>כתנאי</p> <p>אכלה בשוק גיגרה בשוק הניקה בשוק</p> <p>בכולן ר' מאיר אומר תצא</p> <p>ר' עקיבא אומר משישאו ויתנו בה מזורות בלבנה</p> <p>אמר לו רבי יוחנן בן נורי אם כן לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה</p> <p>והתורה אמרה כי מצא בה ערות דבר ולהלן הוא אומר על פי שנים עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר מה להלן דבר ברור אף כאן דבר ברור.</p>	<p>ספרי זוטא דברים כד, א (עמ' 346)</p> <p>אכלה בתוך השוק גרגרה בתוך השוק הניקה בנה בתוך השוק</p> <p>יצתה אזרועה גלויה וראשה פרוע בתוך השוק</p> <p>בכלם היה ר' עקיבא או' יגרש</p> <p>אמ' לו ר' יוחנן בן נורי אף אין את מניח אשה לאבינו אברהם שאין את מגרשה</p> <p>שנ' כי מצא בה ערות דבר, כי מצא בה דבר, מה ערות דבר דבר ברי, אף דבר יהא דבר ברי.</p>
--	--

19 "שיש לו עדים והתרו בה" / "שיש לו עדים ולא התרו בה".

20 כהנא, אקדמות, עמ' 266. וראה מה שכתבתי, חטאים ועונשם, עמ' 86.